

JAKTEN PÅ DE KRINGBYGGDA GÅRDARNAS URSPRUNG

Arkeologisk undersökning

Bondarv 7:13,
RAÄ 1006
Järvsö socken
Ljusdals kommun
Hälsingland
2010

Inga Blennå och Katarina Eriksson

JAKTEN PÅ DE KRINGBYGGDA GÅRDARNAS URSPRUNG

Arkeologisk undersökning

Bondarv 7:13,
RAÅ 1006
Järvsö socken
Ljusdals kommun
Hälsingland
2010

Rapport 2010:02
Inga Blennå och Katarina Eriksson

INNEHÅLL

Inledning	5
Målsättning och metod.....	5
Topografi och fornlämningsmiljö	7
Kringbyggda gårdar och arkeologi	7
Topografi och fornlämningsmiljö	7
Lämningen Anders-Ols	8
Kart- och arkivmaterial	10
Undersökningen	12
Resultat och tolkning	15
Anders-Ols ur ett kommunikativt perspektiv.....	19
Sammanfattning	19
Administrativa uppgifter.....	20
Käll- och litteraturförteckning	20
Tryckta källor.....	20
Otryckta källor	20
Fyndlista.....	20

Utgivning och distribution:
Länsmuseet Gävleborg
Box 746, 801 28 Gävle
Telefon 026-65 56 00
Hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2010

Omslagsbild: Arkeologidagen 2010 i Bondarv, Järvsö
Foto: Katarina Eriksson

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande 96.0419

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

Bild 1. Karta över Järvsö med grävplatsens belägenhet markerad.
Skala 1: 30 000.

INLEDNING

Länsmuseet Gävleborg har delundersökt lämningen efter en kringbyggd gård i byn Bondarv i Järvsö socken, Ljusdals kommun. Undersökningen gjordes som en publik aktivitet i samarbete med projektet Hälsinglands Medeltid. Hälsinglands Medeltid är ett tvåårigt projekt som pågått under 2009 och 2010 med Nordanstigs kommun som projektägare.

Länsmuseets roll i projektet har varit att både sprida och ta fram information och kunskap om medeltiden. Under projekttiden har Länsmuseet medverkat genom att utföra ett antal uppdrag, bland annat har en serie föreläsningar och en hel-dagskonferens anordnats samt en förundersökning gjorts över historiskt kartmaterial. Syftet med förundersökningen var att inom Nordanstigs kommun söka ett övergivet medeltida gårdsläge inför den arkeologiska undersökningen. Slutsatsen blev att den metod som användes inte fungerade och inget säkert gårdsläge påträffades i kommunen (Blennå och Gustafson 2010). I stället kom de kringbyggda gårdarnas bakgrund att uppmärksammas.

De kringbyggda gårdarna har en lång historia som sannolikt går tillbaka ända till medeltid. Bondarv i Järvsö har en dokumenterat lång kontinuitet då byn nämns redan i en skattelängd från 1500-talet och ett nu borttaget järnåldersgravfält har funnits efter bygatan. I Bondarv fanns dessutom väl synliga bebyggelse lämningar efter en fyrbyggd gård och, inte minst viktigt, en intresserad och positiv fastighetsägare.

Undersökningen pågick under fem dagar och eftersom den utfördes som en publik aktivitet kom endast en mindre yta att grävas ut. Utgrävningen uppmärksammades av media och besöktes dagligen av intresserade besökare. Ett flertal visningar för skolklasser gjordes i samband med utgrävningen. Under arkeologidagen, som på initiativ av Riksantikvarieämbetet årligen genomförs över hela landet, kom ett stort antal besökare till grävplatsen. Flera visningar för allmänheten genomfördes också under dagen. De publika aktiviteterna avslutades med en kvällsföreläsning om de fyrbyggda gårdarna.

Inom ramen för projektet Hälsinglands Medeltid kommer Länsmuseet avslutningsvis också att göra en sammanställning av de kringbyggda gårdarnas historia samt producera en vandringsutställning som skildrar den arkeologiska undersökningen i Bondarv och dess resultat.

MÅLSÄTTNING OCH METOD

Målsättningen för undersökningen var att söka äldsta belägg för den kringbyggda gården Anders-Ols. Att på detta sätt bygga en sluten gårdsenhet är ett ålderdomligt drag som mycket väl kan ha sitt ursprung i medeltiden.

Då utgrävningen utfördes under en begränsad tid och som en publik aktivitet kom endast ett mindre antal rutor att undersökas. I ett första steg fotograferades lämningen och ritades i plan. Ett koordinatsystem sattes ut och torvlagret avlägsnades. Rutorna grävdes med skårslev och spade. För att gå igenom grävmassorna användes hackbord. Allt arbete gjordes manuellt. Efter slutförd undersökning lades schaktet igen med maskin med hjälp av fastighetsägaren. En fosfatkartering gjordes också över en större yta som omfattade bebyggelse lämningarna, gårdstunet och en del av den intilliggande ängsmarken. Fosfatproverna togs i gropar som grävdes på var femte meter. Analysen av fosfatproverna utfördes av Gotlands museum.

Bild 2. Vy från fårhagen med lämningen i Bondarv ned mot älven. Mellan älven och grävplatsen har legat ett järnåldersgravfält, vilket nu är borta. Foto: Katarina Eriksson.

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ

Järvsö socken delas av Ljusnan och består av dalgångar med både bebyggelse och odlingslandskap samt kuperade skogsmarker. Inom socknen finns flera förhistoriska fornlämningar, bland annat boplatser från stenåldern och gravhögar från järnåldern. Här finns också ett stort antal lämningar efter lågteknisk järnframställning, som slaggförekomster och kolningsgropar, samt ett flertal registrerade fångstgropar. Bland de postreformatoriska lämningarna kan också nämnas ett flertal fåbodlämningar.

Kyrkan i Järvsö byggdes under 1800-talets första hälft och är en av Sveriges största landsortskyrkor (Björklund 1984:6). På platsen fanns tidigare en medeltida stenkyrka och i dagens kyrka återfinns bland annat en del av ett krucifix från 1300-talet och en helgonskulptur från 1400-talets slut (Björklund 1984:24). På Kyrkön, mellan kyrkogården och prästgården, finns en runsten från 1000-talet. Sannolikt står stenen på sin ursprungliga plats (Brink 1990:288).

I Järvsöbygdens södra del finns byn Bondarv där bebyggelsen ligger i typiska höjdlägen omgiven av ett välhävdad odlingslandskap. Namnet Bondarv syftar till mansnamnet Bonde. Efterleden –arv avser ’arvejord, ärvd jordegendom’ medan förleden berättar vem som efterlämnat arvet (Brink 1984:98f).

Inom byn, cirka 120 meter sydöst om platsen för vår undersökning, har ett nu överodlat järnåldersgravfält legat. Uppteckningar berättar att det på platsen tidigare fanns flera högar och stensättningar där man hittat benrester och delar av ett kranium (FMIS: Järvsö RAÄ 44). Längs Ljusnans stränder finns många spår efter järnframställning. Vid älven, cirka 500 meter öster om Bondarv, finns det också uppgifter om att fynd av förhistorisk slagg framkommit (FMIS: Järvsö RAÄ 283).

klargjordes inte inom förundersökningen då de storleksmässigt sträckte sig utanför de grävda rutorna.

KRINGBYGGDA GÅRDAR OCH ARKEOLOGI

Den arkeologiska forskningen kring de kringbyggda gårdarna (den nordsvenska gårdstypen) är marginell. De har emellertid förekommit i hela Norrland och i Tröndelag i Norge (Henriksson 1973:1). Få undersökningar har gjorts och endast ett fåtal lämningar är kända. I Gävleborgs län är tre stycken kända i nuläget. Det är svårt att datera de här lämningarna utifrån deras utseende och karaktär. Man måste gräva för att kunna datera dem. Det är också nödvändigt att försöka få fram olika typer av skrivna källor kring varje lämning.

Det har förekommit en rad olika teorier om varför man började bygga gårdarna i fyrkant. Vissa forskare har föreslagit att gårdstypen uppkommit under inflytande av den medeltida borgarkitekturen. Sigurd Erixon ansåg att den slutna formen understöddes av jämförbara samtida eller tidigare anläggningar som borgar, kloster och stadsgårdar, och formulerade tesen att fyrkantsformen kanske är inspirerad av medeltidens borgar. Erixon trodde inte att fyrkantsformen uppkommit som en försvarsanläggning eller som en boskapsfälla, eftersom gården inte alltid behöver vara helt sluten, och det ofta finns en hägnad kring hela tomten (Erixon 1919:39). Mats Mogren framför i artikeln Northern Timber Castles – short lived but complex. Some examples from the Southern Swedish Taiga tanken att de medeltida gårdarna i den mellansvenska skogsregionen kan ha hämtat även enskilda element från borgarkitekturen, exempelvis murade och putsade spisar längs långväggen (Mogren 1998). Även Erik Lundberg ansåg att gårdstypen hade sina rötter i feodaltidens borgar, och hävdade att den firsidiga gårdsbildningen kommit till vårt land som en kulturimpuls från England under 900-1000-talet (Lundberg 1940:58). Praktiska orsaker har också ibland förts

fram, som att konstruktionen skulle skydda mot väder, vind, inkräktare och rovdjur. Detta är tänkbart, men bondgårdarna är trots allt relativt lätta att ta sig in i för en potentiell fiende. Med tanke på hur snabbt en brand sprids i en timrad kringbyggd gård är också konstruktionen inte helt igenom praktisk.

När och varför gårdstypen började användas i vårt område är långt ifrån utrett. Ett stort problem i de här resonemangen är att gårdstypens ålder är okänd. Det är därför svårt att diskutera gårdstypens funktion mot bakgrund av ett historiskt sammanhang. Det önskvärda är därför att hitta gårdens äldsta fas och datera den, vilket kan vara lättare om gården är väldokumenterad i äldre kartmaterial. I annat fall är det en avancerad arkeologisk uppgift.

Bild 3. Fårhagen med norra delen av lämningen från sydsydost.
Foto: Katarina Eriksson.

LÄMNINGEN ANDERS-OLS

Den undersökta lämningen ligger inom den gamla bytomten i Bondarv, Järvsö socken. Den är registrerad i fornminnesregistret och har erhållit beteckningen RAÄ 1006 i Järvsö. Lämningen ligger i en fårhage i anslutning till den kända museigården Karlsgården samt dess granngård Ol-Jons. Fårhagen och de flesta ägorna runt omkring hör till Ol-Jons.

Lämningen består av resterna av en fyrkantsbyggd (kringbyggd) gård och har de ungefärliga yttermåttarna 42x36 m. Syllan är 0,1-0,7 m hög och uppbyggd av 0,3- 1 m stora stenar. Den är orienterad i VNV-ÖSÖ. Mangårdsbyggnaden i norr och fäxet (fåhuset) i söder har varit längre än den östra och den västra sidan. Den slutna formen har bildat ett gårdstun med en yta av ca 435 m². På tunet finns också en brunn som nu är igenfylld. Den norra längan mäter 36x6 m, med fyra spisirösen längs norra väggen. Det västligaste röset ligger utanför hagen. Spisirösen mäter ca 1,5x1,5 m, är 0,7 m höga och uppbyggda av 0,1-0,5 m stora stenar. Den östra längan har också ett spisiröse i ytterväggen, i samma storlek som rösen i norra längan. Direkt öster om husgrunden finns en loge som enligt uppgifter från byinvånare utgör den enda kvarvarande byggnaden på Anders-Ols.

Den södra längan har ett större spisiröse (4x4 m samt 1,5 m högt) i den östra delen, vilket sannolikt är resterna efter fäxspisen, spisen i fåhuset där man bl.a.

kokade sörpa åt kreaturen. Denna del saknar i stor utsträckning syllrad, och man får tänka sig att delar av byggnaden stått på stolpar. Söder om den södra längan finns ännu en stensatt och igenfylld brunn. Den västra längan innehåller gropen efter en stensatt källare, vars djup och omfattning är svår att avgöra eftersom den fyllts med skräp ett otal gånger.

Avsaknad av stensyll på vissa avsnitt antyder att portluder varit placerade där. Avbrott i syllan finns i östra och västra längan. Möjligtvis har också funnits en port i fäxdelen, vilket är svårt att avgöra eftersom syll saknas längs hela ytterväggen.

Väster om platsen för vår undersökning finns en utschaktad yta som tidigare kan ha varit uppodlad och öster om undersökningsplatsen finns ett område vilken används som betesmark.

Bild 4. Detalj av karta över Bondarv av år 1704, publicerad i Hanzéns Järvsögårdarnas folk från år 1943. Anders-Ols och granngården Gudmunds ligger tätt ihop längst ned i bilden.

Bild 5. Detalj av 1798 års storskifteskarta över Järvsö (21-JÄR-110). I denna karta ligger Anders-Ols och Gudmunds placerade längre isär.

KART- OCH ARKIVMATERIAL

Under tiden undersökningen pågick fick vi med by- och sockeninwånarnas hjälp kännedom om ett antal skriftliga källor som vi inte kände till tidigare. Det mest informativa dokumentet var ett brandstodsprotokoll av år 1769 vilket berättade att Anders-Ols (no 1) brunnit ned den 2 maj samma år tillsammans med granngården Gudmunds (no 2). Protokollet lämnade en fullständig redogörelse för branden och dess förlopp. Texten har renskrivits av hembygdsforskaren Nisse Olofsson. Det anges att husen på båda gårdarna var nybyggda, 10-12 år tidigare.

Enligt länsmannens och nämndemännens skriftliga och muntliga berättelser förlorade Anders-Ols följande byggnader i branden (här citeras ordagrant ur protokollet) :

Herr- och vardagsbyggning af 4 inredda rum.

En gäststuvubyggning med två rum och förstukvist.

En byggning visthus och foderbod.

Port och lider med 2ne bottnar.

Sädeslada med loge 2ne golv.

Hemlighus.

Get får och svinhus.

Vedlider.

Badstuva med kåpugn.

2 herbren och skador på brunn.

De historiska kartorna ger en viss vägledning när det gäller placeringen av gården.

En karta av år 1704 (publicerad i Hanzén 1943) visar Anders-Ols med åker, sval, plogland samt ängsland. Placeringen av gårdarna kan inte anses som direkt överensstämmande med verkligheten. De är utritade på fri hand vilket gör att dokumentet inte kan anses som pålitligt när det gäller sådana saker som avstånd, väderstreck o.s.v. Gårdarna Anders-Ols och dess västra granne ligger mycket nära varandra på kartan, i princip vägg i vägg. På storskifteskartan av år 1798 ligger de två gårdarna på ett större avstånd från varandra (Lantmäteriets forskningsarkiv 21-JÄR-110). Kanske kan detta tolkas som en försiktighetsåtgärd till följd av branden. I kartorna finns också mycket intressant information om den tillhörande marken, vilket inte ryms inom ramen för denna rapport.

Anders-Ols fick sitt namn efter Anders Olofsson, som omnämns 1604 och 1630 (Byboken, Hanzén 1943). I Älvsborgs lösen 1571 redovisas en Olof Andersson i Bondarv (Hanzén 1943:145). Enligt patronymikon skulle han rent teoretiskt kunna vara Anders Olofssons farfarsfar, eftersom det skiljer sextio år mellan uppteckningarna. Om detta skulle stämma överens med de faktiska förhållandena finns det belägg för gården från år 1571. I *Hjälper och gårder*, skattelängden från 1535, finns en Anders Olsson nämnd i nära anslutning till en Mortthen Jonsson, vilken kan antas vara far till Jon Morthensson i Bondarv, omnämnd 1542 och 1571 (Brink 1994:61, Hanzén 1943:118). Det är inte omöjligt att denne Anders Olofsson är anfader till den Anders som omnämns i början av 1600-talet som ägare till Anders-Ols. Kanske kan detta även ge belägg för gårdens existens så långt tillbaka som 1535.

Vid mitten av 1800-talet emigrerade gårdens invånare till Amerika. Husen övergavs och plockades ned. Mangårdsbyggnaden flyttades till grannbyn Älvsätra, där den blev lanthandel (*Järvsöbyarna* 12: 12).

Bild 6. Läget för lämningen i fårhagen samt det rutnät som fosfatproverna togs i. Lämningen är markerad med röd färg och fosfatrutnätet med turkos färg. De lila punkterna visar halten hos fosfatproverna fördelade över lämningen. Skala 1:500.

Bild 7. Schaktet från östsydöst. Den bortre delen av schaktet är nedgrävd till nivå 1, den främre till nivå 2. På bilden Inga Blennå, projektledare vid Läns museet. Foto: Katarina Eriksson.

Bild 8. Schaktet från söder. Den borte änden av schaktet är nedgrävd till nivå 1, den främre till nivå 2. På bilden syns den stenrad i nordöst-sydvästlig riktning som tolkades som en enklare syll till en byggnad. Längst ned i bild syns trappstenen till samma byggnad. Foto: Katarina Eriksson.

UNDERSÖKNINGEN

Vid undersökningen togs ett schakt upp kring förstutrappan till mangårdsbyggnaden, vilket sedan undan för undan utökades åt norr. Tanken med detta var att fånga upp en förmodad avfallshög vid ingången och att identifiera skillnaderna mellan husets utsida och insida. Ett annat syfte var också att försöka fånga upp de äldsta faserna i gården, vilka bedömdes kunna ligga strax nedanför den plåtå där bykärnan med Karlsgården är belägen.

Schaktet grävdes i kvadratmeterrutor. Stratigrafiskt delades lagren upp i två nivåer. Den övre nivån omfattade det som tolkades som den yngsta fasen i byggnaden, d.v.s. de konstruktioner och lager som hörde till de ovan jord synliga lämningarna vilka ingick i den kringbyggda konstruktionen, orienterad i öst-väst. Denna nivå var cirka 0,2 m djup. Under grässvålen och matjorden vidtog ett fyndförande lager innehållande vitt, brunt och blått flaskglas, porslin, fajans, yngre rödgods, obrända djurben, fragment av dörrbeslag i järn, spik, slagg från järnframställnings och smide samt stora volymer fragmenterat tegel och ljusgrönt fönsterglas. Detta lager daterades utifrån fynden till sent 1700-tal samt tidigt 1800-tal. Det påträffades även ganska stora mängder mycket hårt bränt tegel.

Under detta vidtog nivå 2, med ett utjämningslager bestående av påförd lera, cirka 0,25 m djupt. Under leran påträffades ett äldre bebyggelseskikt i form av smala stenrader lagda av förhållandevis små stenar, ca 0,2 m i diameter, samt en stenpackning som tolkades som grunden till en trappa eller mindre förstuga. Framför (sydöst om) stenpackningen hade en sten placerats som ett trappsteg. Konstruktionen bedömdes som en grund till en byggnad, orienterad i nordväst-sydöst. Kring den fanns ett tunt sotlager, vilket upptog hela ytan i schaktet. Detta tolkades som spår efter branden, men endast efter grästorv som brunnit.

Avsaknaden av kol visade att inga byggnader eller andra konstruktioner som brunnit ned stått på platsen. Detta sågs som ett belägg för att gården legat på en annan plats före branden, och sedan nyuppförts ett stycke längre åt öster. Fynd som påträffades i denna nivå var vitt och brun glas från flaskor och ett glas eller en skål, tegel, tunnare ljusgrönt och tjockare mörkgrönt fönsterglas (mer ojämnt och med fler luftbubblor än det ljusgröna), fragment av dörrbeslag i järn, spik, mörkgrönt buteljglas, porslin, yngre rödgods, obrända djurben, järnslag, smidesslagg, bränd lera och kalk.

Bild 9. Myntet från Fredrik I:s regeringsperiod som hittades vid trappstenen i anläggningslagret till den gård som uppfördes efter år 1769. Myntet är präglat omkring år 1750 vid Avesta Kopparbruk. Foto: Tomas Jakobsson.

Fyndbilden i nivå 1 visar att trasiga flaskor samt hushållskärl i keramik och porslin kastats omedelbart utanför dörren, vilket är vanligt när det gäller bebyggelselämningar. Avfallet har kastats ut genom dörren och bildat en ansamling eller hög vid ingången. Det låg även skärvor av porslin och keramik samt bränt ben inne i huset, mot det spisoröse som ligger någon meter längre åt nordöst. Enstaka spik har kastats på tunet, de med böjd form har sannolikt blivit utdragna ur timret. Nära dörren låg en trasig hasp. Det påträffades endast enhetligt tillverkat fönsterglas vilket troligen hämtats från samma tillverkare. Fönsterglasets således inte av olika sorter, och man har inte längre använt sig av mörkgrönt glas. Kunskapen om var fönsterglasets i dessa trakter kom ifrån är närmast obefintlig. Detta är ett helt forskningsområde i sig.

I den övre delen av utjämningslagret (leran) framkom ett mynt från Fredrik den I:s regeringsperiod, 1720-1751. Det är ett ettöres kopparmynt, präglat vid Avesta Kopparbruk, sannolikt omkring år 1750 (www.jpedersen.se/svmynt_1.asp). Myntets förekomst och placering är utan tvekan ett uttryck för seden att lägga mynt eller ett knivblad i grunden till ett nytt hus för att bringa lycka och stävja olyckor.

Bild 10. Del av fönsterhake samt en hästkosöm, hittade vid väggen till det hus som föregick den gård som uppfördes efter år 1769. Fönsterhaken är av en ålderdomlig typ som är svår att återfinna i stående hus. Foto: Tomas Jakobsson.

Byggnaden i nivå 2 är svår att bestämma. Det rör sig troligen om en ensamstående byggnad, men det kan inte fastställas om den hört till Anders-Ols eller någon av de norr därom liggande gårdarna. Den exakta funktionen är svår att fastställa, men den har sannolikt varit ett bostadshus eftersom den har haft fönster. Detta visar den stora ansamlingen av fönsterglas. Fönstren har emellanåt gått sönder och man har bytt ut enstaka fönsterrutor. Före 1770 har man fått komplettera med glas i andra gröna och blågröna nyanser. Vi påträffade även föremål i vägglinjen vilka skulle kunna vara en ålderdomlig typ av fönsterhake. Grunden utgörs av en tämligen anspråkslös syllrad vilket ger ett intryck av att det rört sig om en enklare byggnad. Så är dock inte nödvändigtvis fallet. Hushållsavfall i form av porslin och yngre rödgods visar att mat hanterats här.

Bild 11. Skärvor av hushållskärl i rödgods som slängts i en avfallshög utanför ingången till huset i nivå 2. Keramiken härrör från tiden före branden år 1769. Foto: Tomas Jakobsson.

I båda nivåerna påträffades två fragment av reduktionsslagg (slagg från framställning av järn i en handbyggd blästerugn), några fragment slagg med karaktär av smidesslagg samt några klumpar av något som kan vara lerinfodring till en ugn. Möjligtvis skulle det också kunna röra sig om lerklining. Ett av fragmenten med smidesslagg har ett vidhäftande kvartsstycke vilket kan vara spår efter flussmedel för att få slaggen att lättare lämna järnmalmen. Två mindre kalkstycken kan vara antingen puts till en öppen spis eller flussmedel som använts i en järnblästa eller ässja. Det är inte omöjligt att järnframställning och/eller smide ägt rum på platsen före det att ytan bebyggdes. Blästbruk förekommer från yngre järnålder längs hela dalgången. Möjligtvis kan också fragmenten av bränt ben höra till den processen. Alternativet är att materialet härrör från en smedja tillhörande någon av gårdarna. Det skulle eventuellt också kunna röra sig om kalkputs från en öppen spis och tegel som bränts ojämnt och förslaggats. Tills vidare tolkar vi detta som förhistoriska eller medeltida fynd som genom förflyttning och omrörning av jordmaterial hamnat i de båda fyndförande lagren.

Några provrutor togs upp i västra delen av tomten i syfte att lokalisera brandlagret från år 1769. Endast mindre mängder kol påträffades i rutorna, varför slutsatsen blev att den äldre gårdskonstruktionen måste ha legat ännu längre åt väster, inom fastigheten 2:49. Detta styrks av kartan av år 1704 (publicerad i Hanzén 1943), där gårdarna Anders-Ols och Gudmunds placerats tätt tillsammans, och där Anders-Ols förefaller ligga ett stycke längre åt väst. Husgrunden som påträffades i nivå 2 tolkades som en ekonomibyggnad tillhörande den äldre gården, placerad ett stycke öster om denna.

Fosfatkartering

För att få fram mer information om vilka ytor som kunde löna sig att gräva i framtiden och hur gården kan ha varit organiserad utfördes en fosfatkartering av tomten. Jordprover togs var femte meter över ett område som täckte in den större delen av lämningen. Analysresultaten visade på kraftigt förhöjda halter strax söder om västra delen av ytterväggen till fåxet (troligen spåren efter en gödselstack) samt även en del höga halter vid sydöstra och nordöstra hörnet (kring spisiröset) samt norra långväggen. Detta representerar hörn i byggnaden som utgörs av 90-gradiga vinklar vilka medför att planlösningen inte är helt kvadratisk. Kanske är detta platser där avfall hällts ut. Fosfaterna vid fåxet kan enkelt förklaras med att djuren hållit till på denna yta. Måttligt förhöjda halter finns på tunet och i östra delen av lämningen. Portlidren verkar sammanfalla med låga eller obefintliga halter. Fördelningen av fosfaterna representerar sannolikt den gård som uppfördes efter branden år 1769.

RESULTAT OCH TOLKNING

Utifrån avsaknaden av kol sluter vi oss till att den gård som brann år 1769 måste ha legat på annan plats. Det äldre kartmaterialet antyder att den låg längre åt väster, i den angränsande fastigheten. Den byggnad som påträffades i nivå 2 bör ha hört till den äldre gården, eller till någon av de andra närliggande gårdarna. Det är svårt att försöka datera den mer exakt än till tiden före år 1769. Klart är dock att den tillhör den efterreformatoriska perioden. Fynd av porslin antyder att det rör sig om 1700-tal. Vissa av fynden kan dock vara förhistoriska eller medeltida och blandats med yngre rödgods och porslin från byggnadens användningsperiod. Det är inte omöjligt att tänka sig att järnframställning ägt rum inom bytomten under bebyggelsens äldsta fas, under yngre järnålder eller mycket tidig medeltid.

Fyndspridningen följer det gängse mönstret när det gäller sentida bebyggelse-lämningar. Träsigt gods och annat hushållsavfall har kastats ut vid sidan om dörren. En del föremål härrör säkert också från det tillfälle då husen plockades ned och flyttades. Exempelvis kan dörrbeslagen ha hamnat på tunet i samband med detta.

Nivå 2 är fyndfattigare och innehåller färre fyndkategorier än nivå 1. Detta kan antingen bero på en kortare användningstid eller en annan sorts uppsättning av byggnadsmaterial samt hushålls- och vardagsföremål. Anmärkningsvärt är att fyndmaterialet från Anders-Ols inte skiljer sig nämnvärt från materialet från städerna under samma tid, exempelvis Gävle (Liasens, Blomqvist & Sandberg 2002). Man verkar ha haft tillgång till samma materiella status även om man var bonde och bodde på landsbygden.

Fosfatkartering ger en viss vägledning till vilka aktiviteter som ägt rum på gården. Den marginella kunskapen om hur gården varit organiserad försvårar emellertid en mer ingående tolkning. Klart är dock att djurhållningen orsakat höga fosfathalter medan människans hantering (hushållsavfall o.dyl.) givit mer blygsamma utslag.

Med facit i hand kan det konstateras att det inte är lätt att med blotta ögat identifiera åldern hos lämningen efter en fyrbyggd gård. Det är möjligt att hitta lager från tiden före skiftena genom att gräva i gårdarna, men på grund av att gården kan ha ändrat läge och att det äldre kartmaterialet ofta är mycket summariskt är det inte alltid lätt att hitta gårdens exakta läge. Vid undersökningen har lagren från de olika bebyggelsefaserna kommit framträda tydligt. Det har däremot varit svårt att under pågående undersökning ändra fortsatt undersökningsstrategi på grund av begränsningar i tid och resurser. Noggranna arkivstudier krävs, och även intervjuer med invånarna i det område där man planerar att gräva.

Ett fortsatt arbete med att hitta de äldsta lagren på Anders-Ols innebär att undersöka lämningarna efter gårdens äldre läge, sannolikt i hagen längre västerut. Eftersom ingen syll är synlig måste matjorden schaktas undan innan det är möjligt att urskilja gårdens strukturer. Detta kan dock inte ske utan markägares tillstånd eller utan medel till en utökad grävning. I skrivande stund är det osäkert om detta är möjligt.

Bild 12. Del av hasp i järn. Haspen hittades ett litet stycke söder om ingången till huset i nivå 1. Haspen har gått sönder och slängts på gårdstunet.
Foto: Tomas Jakobsson.

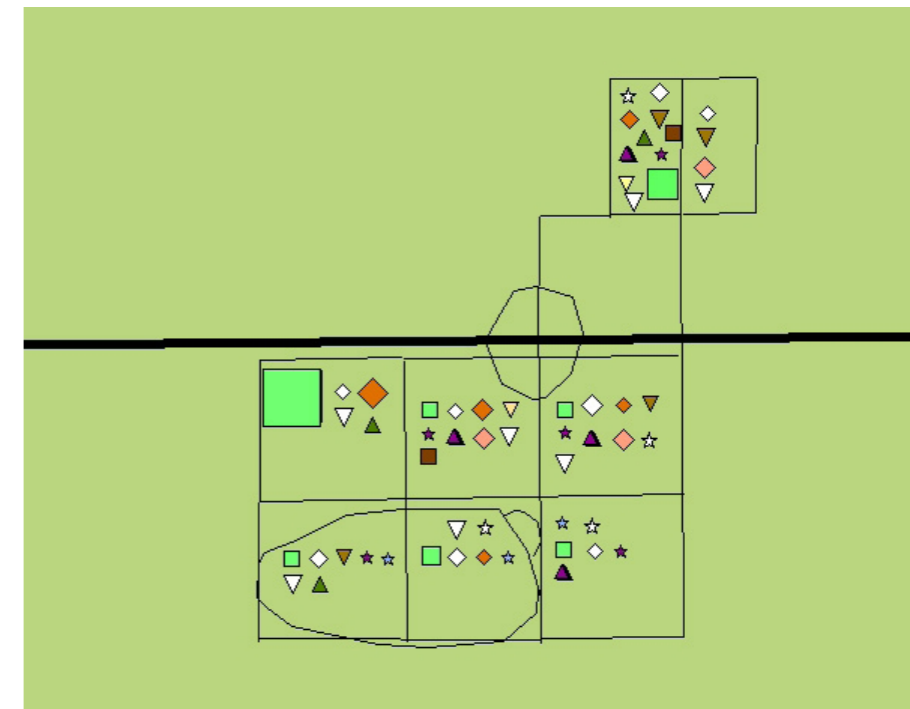

Bild 13. Fyndspridningen i nivå 1, det hus som uppfördes efter år 1769. Det är tydligt att skräpet slängts ut genom dörren och hamnat på tunet. Fönsterglas har också lämnats att ligga som det fallit. Resterna av fönsterglas kan berätta mycket om byggnadernas utseende under olika perioder. Skala: 1: 50.

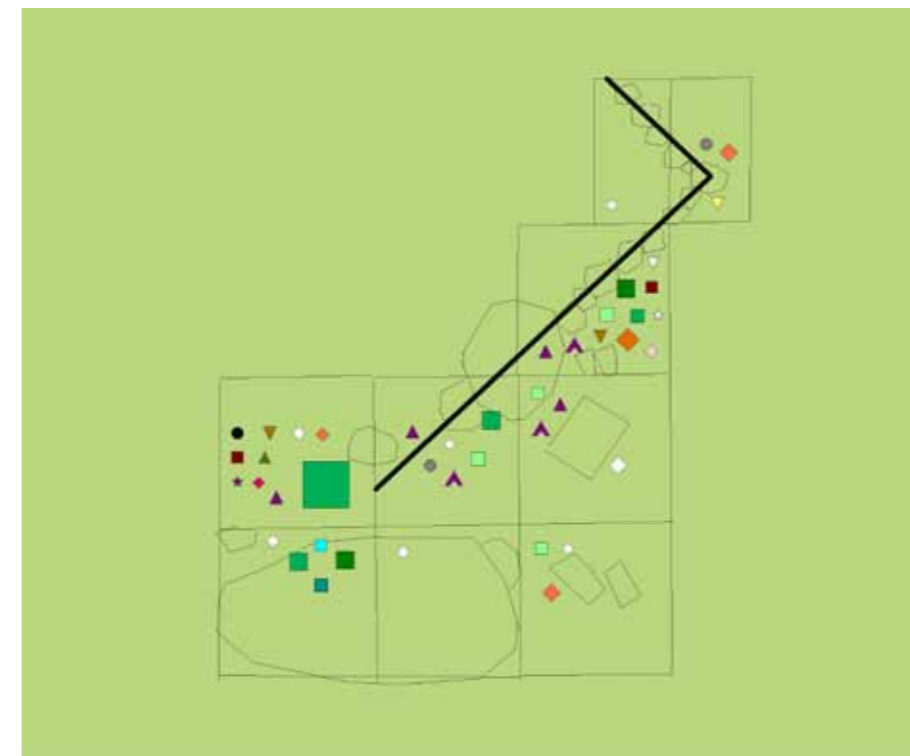

Bild 14. Fyndspridningen i nivå 2. Fyndmaterialet är i stort sett detsamma som i nivå 1, men mindre omfattande. I lagret förekom också spår av smide och järnframställning. Det kunde inte fastställas vilken historisk kontext dessa hörde till. Skala 1:50.

Bild 15. Under Arkeologidagen, vilken äger rum sista söndagen i augusti varje år, kom ett drygt sjuttiootal besökare. Länsmuseet fick många tillfällen att berätta om fynden och bakgrunden till grävningen. Foto: Katarina Eriksson.

ANDERS-OLS UR ETT KOMMUNIKATIVT PERSPEKTIV

Informationsinsatser gentemot allmänheten har varit viktiga när det gäller Anders-Ols. Följande åtgärder har utförts för att sprida kunskap om vad vi har grävt och varför:

En inbjudan till media inför första dagens grävning.

En inbjudan till allmänheten via e-post, affischering och annonsering att besöka grävplatsen.

Grävning och visningar på den nationella Arkeologidagen.

Visning för ett flertal skolklasser vid Öjeskolan i Järvsö.

Visning och intervju för Ljusdalsposten.

Föredrag om den fyrbyggda gårdens problematik av Daniel Olsson, byggnadsantikvarie vid läns museet.

Rapportering från grävningen på läns museets arkeologiblogg (www.arkeologigavleborg.blogspot.com).

Information och vägbeskrivning på läns museets hemsida (www.lansmuseetgavleborg.se).

Information om evenemang under Arkeologidagen på Riksantikvarieämbetets hemsida.

SAMMANFATTNING

Läns museet Gävleborg har delundersökt en bebyggelse lämning i byn Bondarv i Järvsö socken, Ljusdals kommun. Undersökningen gjordes som en publik aktivitet i samarbete med projektet Hälsinglands Medeltid. Den fyrbyggda gården representerar ett ålderdomligt drag med sannolikt ursprung i medeltiden. När och varför gårdstypen började användas i vårt område är långt ifrån klargjort. Målsättningen för undersökningen var att söka äldsta belägg för lämningarna efter gården Anders-Ols. Lämningen ligger inom den gamla bytomten i Bondarv, i anslutning till museigården Karlsgården, och består av resterna efter en kringbyggd gård. Ett brandstodsprotokoll visar att gården brunnit ned år 1769. Vid undersökningen togs ett schakt upp vid förstutrappen till mangårdsbygganden som sedan utökades mot norr. Lagren delades upp i två nivåer och daterades utifrån fynden till 1700- och 1800-tal. De fynd som framkom utgjordes bland annat av flask- och fönsterglas, porslin, yngre rödgods, djurben, järnslag, spik och tegel. Nämnas kan också fyndet av ett ettöres kopparmynt från Fredrik den 1:s regeringsperiod, 1720-1750. Den sparsamma mängden kol och sot visar att den gård som brunnit 1769 har legat på en annan plats, sannolikt på angränsande fastighet mot väster, och att undersökningen berört ett hus som byggdes upp efter branden. I nivå 2 påträffades emellertid en byggnad som tolkades ha tillhört den äldre gården.

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens beslut: 431-3576-10

Lägesangivelse: Bondarv 7:13, kartblad 15G8d

Koordinater: X6840972, Y1518317

Personal: Inga Blennå, Katarina Eriksson, Gunvor Gustafson, Anna Lindgren och Daniel Olsson. Fastighetsägaren Per Eriksson deltog som frivillig.

Fältarbete: 25-26/8, 29-31/8, 14-15/9 2010

REFERENSER

Tryckta källor

Björklund, B. 1984. Järvsö kyrka. I: Hälsinglands kyrkor XLIV. Katrineholm.

Blennå, I., Gustafson, G. 2009. *Övergivna gårdslägen från medeltid. En förundersökning inom projektet Hälsinglands Medeltid. Slutredovisning.* Dnr 2116/320. Länsmuseet Gävleborg

Brink, S. 1984. *Ortnamn i Hälsingland.* Stockholm.

Brink, S. 1990. *Sockenbildning och sockennamn. Studier i äldre territoriell indelning i Norden.* Uppsala.

Brink, S. 1994. *Hälsinglands äldsta skattelängd.* Serie C. Källskrifter 2. Ortnamnsarkivet, Uppsala.

Erixon, S. 1919. Svenska gårdstyper. I: *RIG*, Band 2, Stockholm.

Hanzén, J.J-son. 1943. *Järvsögårdarnas folk.* Skifteslagets bokkommitté, Järvsö.

Henriksson, H. 1973. *Karlsgården I Järvsö – studier I den nordsvenska gårds-typens historia.* C-uppsats. Institutionen för konstvetenskap, Uppsala universitet.

Hamre, Bondarv, Älvsåtra, Bränna. 2004. I: *Järvsöbyarna 12.* Järvsö hembygdsförening.

Liasen, K., Blomqvist, M., Sandberg, B. 2002. Brända bocken – ny restaurang på Stortorget. Rapport 2002:04. Länsmuseet Gävleborg.

Lundberg, E. 1940. Byggnad och landskap. I: *Bygd och natur*, Stockholm.

Mogren, M. 1998. Northern Timber Castles – short lived but complex. Some examples from the Southern Swedish Taiga. I: *Chateau Gaillard XVIII.* Caen.

Otryckta källor

Lantmäteriverkets forskningsarkiv akten 21-JÄR-110.

Brandstodsprotokoll av den 17 september år 1769.

FYNDLISTA

Det påträffades så stora mängder fönsterglas i varje ruta att det måste vägas i stället för att antal fragment måste anges. Antal fragment har angetts för yngre rödgods, porslin, glas och ben för att ge en uppfattning om var platsen för nedslaget kan ha varit. Fynd vars vikt och mängd inte bedömts som betydelsefulla för tolkningen har inte vägts, och endast i undantagsfall har fragmentens antal angetts.

Fyndnr	Nivå	Koordinat N	Koordinat E	Kategori	Material	Antal	Vikt i gram
1	1	6839362	560915	slagg	reduktionslagg	1	
2	1	6839362	560915	flaska	ljusblått glas	8	21,7
3	1	6839362	560915	skål	transparent glas	11	26,4
4	1	6839362	560915	butelj	mörkgrönt glas	2	7,3
5	1	6839362	560915	handsmidd spik	järn		
6	1	6839362	560915	ben	obränt ben	1	6
7	1	6839362	560915	slagg	reduktionslagg /smidesslagg	2	
8	1	6839362	560915	husgeråd	porslin	16	12,1
9	1	6839362	560915	bössflinta?	flinta	1	
10	1	6839362	560915	fragm bleck	järn	1	
11	1	6839362	560915	beslag m spik	järn	1	
12	1	6839362	560915	fragm bleck	tenn	1	
13	1	6839362	560915	fönsterglas	ljusgrönt glas	12	
14	1	6839362	560916	fönsterglas	ljusgrönt glas		38,3
15	1	6839362	560916	flaska	ljusblått glas	1	4,8
16	1	6839362	560916	skål	transparent glas	10	24
17	1	6839362	560916	husgeråd	porslin	3	10,9
18	1	6839362	560916	slagg	smidesslagg	3	
19	1	6839362	560916	byggnadsmaterial	kalk	1	
				/flussmedel			
20	1	6839362	560916	hushållskärl	yngre rödgods (lera)	1	5
21	1	6839362	560916	husgeråd	porslin	2	0,4
22	1	6839362	560916	fönsterglas	ljusgrönt glas	3	3,1
23	1	6839362	560917	handsmidd spik	järn		
24	1	6839362	560917	fragm handsmidd spik	järn	1	
25	1	6839362	560917	fragm ten	järn	1	
26	1	6839362	560917	skål	transparent glas	9	58
27	1	6839362	560917	flaska	ljusblått glas	4	26
28	1	6839362	560917	husgeråd	porslin	4	62
29	1	6839362	560917	fönsterglas	ljusgrönt glas	1	0,4
30	1	6839362	560917	fragm handsmidd spik	järn	1	
31	1	6839363	560915	fönsterglas	ljusgrönt glas		649,4
32	1	6839363	560915	butelj	mörkgrönt glas	1	0,9
33	1	6839363	560915	flaska	ljusblått glas	1	0,5
34	1	6839363	560915	husgeråd	porslin	10	28
35	1	6839363	560915	flaska	transparent glas	4	12
36	1	6839363	560915	hushållskärl	yngre rödgods (lera)		253,4
37	1	6839363	560915	fragm bleck	tenn	1	
38	1	6839363	560915	butelj	brunt glas	1	2
39	1	6839363	560915	flaska	ljusgrönt glas	1	1,4
40	1	6839363	560915	slagg	smidesslagg	2	
41	1	6839363	560915	fragm hasp	järn	1	
42	1	6839363	560915	fragm handsmidd spik	järn	4	
43	1	6839363	560915	tegel/ugnsinfodring bränd lera		2	
44	1	6839363	560916	fönsterglas	ljusgrönt glas		6,7
45	1	6839363	560916	butelj	brunt glas	2	6,2
46	1	6839363	560916	flaska	transparent glas	3	4,3
47	1	6839363	560916	fragm bleck	järn	1	

Fyndnr	Nivå	Koordinat N	Koordinat E	Kategori	Material	Antal	Vikt i gram	Fyndnr	Nivå	Koordinat N	Koordinat E	Kategori	Material	Antal	Vikt i gram
48	1	6839363	560916	fragm hasp	järn	1		96	2	6839362	560917	husgeråd	porcelain	2	1,8
49	1	6839363	560916	flaska	ljusblått glas	1	1	97	2	6839362	560917	fönsterglas	ljusgrönt glas	5	3
50	1	6839363	560916	ben	obrönt ben	1	0,5	98	2	6839363	560915	fönsterglas	ljusgrönt glas		1342,9
51	1	6839363	560916	tegel/ugnsinfodring	bränd lera	1		99	2	6839363	60915	fönsterglas	mörkgrönt glas		13,8
52	1	6839363	560916	handsmidd spik	järn	1		100	2	6839363	560915	butelj	mörkgrönt glas	3	45,3
53	1	6839363	560916	fönsterhake?	järn			101	2	6839363	560915	butelj	brunt glas	1	9,6
54	1	6839363	560916	hushållskärl	yngre rödgods (lera)	8	50,1	102	2	6839363	560915	butelj	mörkgrönt glas typ 2	5	12,2
55	1	6839363	560916	fragm bleck	järn	1		103	2	6839363	560915	handsmidd spik	järn		
56	1	6839363	560916	husgeråd	porcelain	3	3	104	2	6839363	560915	handsmidd spik	järn		
57	1	6839363	560916	flaska	transparent glas	1	0,3	105	2	6839363	560915	flaska	transparent glas	1	2,2
58	1	6839363	560916	fönsterglas	ljus brungrönt glas		1,3	106	2	6839363	560915	byggnadsmaterial/slagg	förglasat tegel/slagg	1	
59	1	6839363	560916	fönsterglas	ljusgrönt glas		41,6	107	2	6839363	560915	slagg	förglasat svart slagg	1	
60	1	6839363	560917	fragm handsmidd spik	järn	1		108	2	6839363	560915	husgeråd	porcelain	11	8,2
61	1	6839363	560917	handsmidd spik	järn			109	2	6839363	560915	hushållskärl	yngre rödgods (lera)	2	5,7
62	1	6839363	560917	handsmidd spik	järn			110	2	6839363	560915	klining/ugnsinfodring	bränd lera	5	31,7
63	1	6839363	560917	beslag t dörr	järn			111	2	6839363	560915	fragm ten	järn		
64	1	6839363	560917	slag	smidesslag	1		112	2	6839363	560915	fragm bleck	järn		
65	1	6839363	560917	flaska	transparent glas	6	33,3	113	2	6839363	560916	handsmidd spik	järn		
66	1	6839363	560917	butelj	ljusgrönt glas	1	1,2	114	2	6839363	560916	handsmidd spik	järn		
67	1	6839363	560917	fönsterglas	ljusgrönt glas		5,1	115	2	6839363	560916	fönsterhake?	järn		
68	1	6839363	560917	husgeråd	porcelain	28	39,7	116	2	6839363	560916	slag	reduktionsslag		
69	1	6839363	560917	hushållskärl	yngre rödgods (lera)	1	4,2	117	2	6839363	560916	butelj	brunt glas	1	4
70	1	6839363	560917	ben	obrönt ben	2	7,4	118	2	6839363	560917	fönsterglas	ljusgrönt glas	1	1,6
71	1	6839363	560917	husgeråd	porcelain/fajans	1	2	119	2	6839363	560917	fönsterhake?	järn		
72	1	6839363	560917	tegel/ugnsinfodring	bränd lera	1		120	2	6839364	60917	skål	transparent glas	18	28,7
73	1	6839365	560917	fönsterglas	ljusgrönt glas		402,3	121	2	6839364	560917	fönsterhake?	järn		
74	1	6839365	560917	ben	obrönt ben	3	25,7	122	2	6839364	560917	hushållskärl	yngre rödgods (lera)	12	62,1
75	1	6839365	560917	mutter	järn			123	2	6839364	560917	flaska	brunt glas	1	2,8
76	1	6839365	560917	klackjärn	järn	2		124	2	6839364	560917	fragm ten/beslag	järn		
77	1	6839365	560917	handsmidd spik	järn			125	2	6839364	560917	fönsterglas	mörkgrönt glas		19,7
78	1	6839365	560917	hushållskärl	yngre rödgods (lera)	14	79,6	126	2	6839364	560917	flaska	transparent glas	16	16,4
79	1	6839365	560917	husgeråd	porcelain	9	20,4	127	2	6839364	560917	fönsterglas	ljusgrönt glas	65	
80	1	6839365	560917	slag	smidesslag/reduktionsslag			128	2	6839364	560917	husgeråd	porcelain	14	3,5
81	1	6839365	560917	butelj	transparent glas	3	4	129	2	6839364	560917	fragm bleck	järn		
82	1	6839365	560917	butelj	ljus blågrönt glas	1	2,3	130	2	6839364	560917	hushållskärl	yngre rödgods (lera)	27	179,6
83	1	6839365	560917	fönsterglas	oxiderat/bränt	1	0,4	131	2	6839364	560917	bränd lera/klining	bränd lera	1	
84	1	6839365	560917	ben	bränt ben	3	34	132	2	6839364	560917	ben?		2	2
85	1	6839365	560917	husgeråd benvitt	porcelain från kanna	10	38,7	133	2	6839364	560917	ben	obrönt ben	2	8,5
86	1	6839365	560917	flaska	transparent glas	3	2,7	134	2	6839364	560917	butelj	brunt glas	2	6,6
87	1	6839365	560917	skål	transparent glas	2	8,8	135	2	6839364	560917	ben	bränt ben	1	2
88	1	6839365	560917	kula	järn		110,1	136	2	6839364	560917	bränd lera/ugnsinfodring	bränd lera	7	32,2
89	1	6839365	560917	fragm kakel?	keramik?		17,8	137	2	6839364	60917	byggnadsmaterial	kalk	1	1,3
90	1	6839365	560917	butelj	brunt glas	6	7,8					/flussmedel			
91	1	6839365	560917	bränd lera/klining	bränd lera	7	7,5	138	2	6839365	560918	försintrad ugninfodring	bränd och förslaggad lera	2	
92	1	6839365	560917	byggnadsmaterial	kalk		1,7	139	2	6839365	560918	ben	bränt ben	2	0,9
				/flussmedel				140	2	6839365	560918	bössflinta?	flinta	1	2,9
93	1	6839365	560917	butelj	mörkgrönt glas	1	0,4	141	2	6839365	560918	pryl?	järn		
94	1	6839365	560917	beslag	järn			142	2	6839365	560918	slag	reduktionsslag	1	
95	2	6839362	560917	bränd lera/klining	bränd lera	1	1								

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG

Box 746, 801 28 Gävle 026-65 56 00
Museet: S Strandg 20 Fogden: Styrmanög 4
www.lansmuseetgavleborg.se

